

⁶⁵ Косіор С. Підсумки хлібозаготівель і завдання КП(б)У в боротьбі за піднесення сільського господарства України // *Більшовик України*.— 1993.— № 3.— С. 26.

⁶⁶ Скрипник М. О. Вибрані твори.— С. 529—535.

⁶⁷ Вісті ВУЦВК.— 1932.— 1 березня.

⁶⁸ Скрипник М. О. Вибрані твори.— С. 536—541.

⁶⁹ Вісті ВУЦВК.— 1933.— 22 червня.

⁷⁰ Чирко Б. В. Шкідництво різних націй / Національні меншини на Україні у 1920—30-х роках за документами ЦДАГО України // *Архіви України*.— 1992.— № 4.— С. 33.

⁷¹ *Историк-марксист*.— 1929.— № 12.— С. 285.

⁷² Шаповал Ю. І. Назв. праця.— С. 97.

В. П. Кривонос (Львів)

Львівсько-левантійська торгівля наприкінці XV — в середині XVII ст.

З давніх часів з країн Леванту¹ торговці привозили шовкові, шерстяні, бавовняні тканини, прянощі, дорогоцінності та інші товари, без яких не могли обійтися насамперед панівні верстви феодального суспільства. Особливо тісні контакти встановилися з ними у купців Львова — одного з найбільших на той час центрів ремесла і торгівлі в Східній Європі.

В історичній літературі питання про львівсько-левантійську торгівлю наприкінці XV — у першій половині XVII ст. досі спеціально не вивчалось. Протягом тривалого часу серед учених панувала думка, що після турецьких завоювань та великих географічних відкриттів наприкінці XV — на початку XVI ст. торговельні шляхи, які вели зі Сходу до берегів Середземного моря, втратили своє значення. Дослідники, що займалися цими проблемами, звертали увагу лише на ті з них, які вели з півночі до Стамбула. Так, спираючись на архівні матеріали, В. Є. Сирочковський підтвердив існування торговельного руху між Білгородом і Стамбулом по морю^{1а}. Вивчаючи балтійсько-чорноморські торговельні зв'язки в XIV—XV ст. та міжнародні поїздки львівських купців у XVI ст., М. П. Лесников вказував на існування їх і між Львовом та Стамбулом. Він, зокрема, звернув увагу на зміни, які відбулися у цьому плані протягом XV—XVI ст.²

Згодом точка зору на припинення левантійської торгівлі після турецьких завоювань переглядалася. Так, на основі архівних матеріалів О. М. Подградська навила переконливі свідчення про існування активної торгівлі між Львовом і островами Східного Середземномор'я³. Заслугує на увагу дослідження С. Ф. Орешкової, яка, проаналізувавши зміни у напрямках торговельних шляхів на Близькому Сході наприкінці XV — на початку XVI ст., дійшла висновку про активізацію торгівлі шляхами, які вели через Стамбул на північ, до Польщі та Росії⁴.

Дослідивши стан італійської і нідерландської торгівлі в XIV—XV ст., О. М. Чистозвонов стверджував, що після ослаблення торговельних операцій у Середземномор'ї активізувався торговельний рух через Львів до міст імперії та до Гданська⁵. Подібних висновків дійшов і польський дослідник А. Дзюбинський. Він прослідкував основні напрямки торговельних шляхів, що вели з Польщі через Балкани та Малу Азію до Перської затоки⁶. Про активізацію торгівлі країн Близького Сходу з країнами Європи шляхами, які вели через Львів, свідчать праці болгарської дослідниці М. Бур⁷ та турецького історика Х. Інальджика⁸.

Однак автори згаданих праць, відзначаючи активізацію левантійської торгівлі через Львів, не дають цілісного уявлення про всю систему шляхів, якими користувалися львівські й левантійські купці наприкінці XV — у першій половині XVII ст.

В пропонованій статті зроблено спробу виявити найважливіші центри львівсько-левантійської торгівлі, простежити напрямки головних шляхів, якими у зазначений період здійснювалися зв'язки Львова з Левантом, а також дослідити умови транспортування товарів на них. Основними джерелами при цьому послужили актові книги Львівського магістрату, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві у м. Львові. Використано також деякі матеріали актових книг м. Кам'янець-Подільського, які зберігаються в ЦДІА України у м. Києві. Це насамперед скарги, заяви, протести, судові суперечки між купцями Львова і Леванту. Значну цінність становлять інструкції, які торговці видавали своїм факторам^{8а}, відправляючи їх на Схід, а також звіти останніх після повернення з поїздок. Використано також описи архівних документів, опублікованих у десятому томі «Актив гродських і земських» (Львів, 1884) та матеріали каталога турецьких документів (Варшава, 1959), в яких йдеться про польсько-турецькі відносини, в тому числі й у галузі торгівлі.

Важливу роль у налагодженні основних напрямків сухопутних торговельних шляхів відіграли два інститути торговельного права — право складу і дорожний примус, вироблені в період середньовіччя. Згідно з ними купці, що везли іноземні товари, мали, спиняючись в тому чи іншому місті, продавати їх місцевим торговцям. Підкоряючись складському праву, купці зобов'язані були рухатися лише певними, точно визначеними шляхами. Обминати міста, які володіли цим правом, заборонялося. За це штрафували або конфіскували товари.

Для посилення контролю за пересуванням купців існувала митна служба. Спроби обминути митниці і уникнути відповідних оплат також суворо каралися. Турецькі органи влади дозволяли львівським купцям перевозити товари точно визначеними дорогами і торгувати лише в Стамбулі, Адріанополі, Бурсі та деяких інших центрах своєї імперії, в яких у 1454 р., одразу після завоювання турками Константинополя було створено основні митниці⁹. Так, у листі від 17 серпня 1565 р. султан Сулейман I писав королю Сигізмунду—Августу, щоб польські купці їхали по території Турецької імперії «здавна прокладеними шляхами, уникаючи глухих і невідомих доріг»¹⁰. У відповідь на це останній 20 квітня 1596 р. наказав кам'янецькому старості Я. Потоцькому не пропускати купців з турецькими товарами, купленими не в Стамбулі й Адріанополі, а в інших містах імперії¹¹. Відправляючи на схід своїх представників, львівські купці наказували їм користуватися на території Османської імперії лише дозволеними шляхами¹².

Подібні умови перевезення товарів діяли й на території Молдавії. Про це, зокрема, йшлося в грамоті господаря Стефана Томші I від 10 грудня 1614 р.: «...І ніякими іншими, а лише тими (чернівецькою, хотинською та сорокською) дорогами вони повинні будуть рухатись під страхом втрати всіх своїх товарів»^{13–14}.

На українських землях східні купці мусили їхати до Львова та інших міст також «лише звиклими дорогами», які мали право складу східних товарів і де «для вибирання мит комори поставлені»¹⁵. Львів одержав таке право в 1379 р., а пізніше, в 1558 р. місцеві купці добились його розширення і торговці зі Сходу не могли везти товари далі на захід від Львова¹⁶. Вони мали доставляти їх сюди і продавати лише місцевим купцям¹⁷. Для посилення контролю в Кам'янці і Снятині у 1571 р. були встановлені митниці, де вони сплачували мито¹⁸.

Зі Львова на південь вели дві основні дороги. Одна — проходила через Бібрку, Рогатин, Галич, Коломию, Снятин, Чернівці, колишню столицю Молдавії Сучаву, долину річки Серег до Браїлова на Дунаї¹⁹. Інша дорога вела зі Львова через Золочів, Кам'янець-Подільський, Хотин та Дорохой у столицю Молдавії — Ясси. Звідти через Васлуй, Бирлад, Текуч вона досягала Галаца на Дунаї²⁰. Відгалуження цієї дороги вели до Ізмаїла, Кілії, Рені та інших дунайських портів.

Переправившись через Дунай, купці їхали через болгарські міста Бабадаг, Базарджик, Провадію, Адріанополь до Стамбула²¹. Враховуючи, що купецький караван проходив за день 30—35 км²², відстань від Львова до Стамбула (близько 1000 км) долалася за 30—33 дні, а навесні і восени, коли дороги були в поганому стані,— за 40—45 днів^{22а}. Якщо купці рухалися від дунайських міст до Стамбула морським шляхом, то за сприятливої погоди вони прибували туди за 5—8 днів. Отже, сухопутний шлях забирав 40—45 днів, а сухопутний і морський — 20—25.

Стамбул займав вигідне положення на перехресті важливих торговельних шляхів, які вели з Європи на Схід. За висловом Маркса, це місто було «золотим мостом між Сходом і Заходом»²³. Після успішних військових походів турків торговельне значення його ще більше зросло. Адже на підвладній султанам території опинилися всі торговельні шляхи на Схід до Ірану і Перської затоки, по яких в Європу надходили товари зі Сходу. Намагаючись піднести значення своєї столиці, турки внесли зміни в напрямки основних торговельних шляхів. З цією метою після захоплення Сирії і Єгипту (1517 р.) султан Селім I наказав весь перський шовк та інші східні товари, які до того везли в порти Сирії, спрямовувати на Стамбул. Сулейман I намагався спрямувати до столиці весь потік прянощів та інших товарів, які надходили до Єгипту²⁴.

Таким чином, завдяки заходам турецьких султанів найважливіші шляхи, якими східні товари надходили до Леванту, вели до столиці Османської імперії. Крім того, величезну кількість продукції, яка вироблялася на територіях Азіатської Туреччини, Ірану, Месопотамії та Леванту, цими ж шляхами також везли на ринки Стамбула.

Зростанню ролі сухопутних шляхів, які вели зі Стамбула на північ, сприяла і торговельна політика Османської імперії. Об'єднання величезної території в єдину державу, ліквідація феодалських міжусобиць, численних митних кордонів, заходи щодо охорони доріг — все це позитивно вплинуло на розвиток торгівлі²⁵. В цілому Турецька імперія зуміла для цього створити на своїй території відповідні умови. Відомий болгарський історик і економіст Ж. Натан відзначав, що, за винятком римлян, ніхто не звертав більшої уваги на стратегічні й торговельні шляхи, ніж турки²⁶. Через великі й малі річки вони збудували мости²⁷. В багатьох населених пунктах створювалися хани й каравансараї, де купці могли спинятися на відпочинок²⁸. Торговельний рух на шляхах, які вели до Стамбула, помітно активізувався. Це позитивно вплинуло на розвиток львівсько-левантійської торгівлі.

Для багатьох львівських купців Стамбул був кінцевою метою поїздки. Можливість легкого збуту і придбання товарів притягували сюди багатьох з них. В актових книгах Львова вдалося встановити імена більш як 200 чол., які в XVI — I половині XVII ст. торгували там.

Проте, як свідчать архівні документи, не для всіх львівських купців Стамбул був кінцевою метою поїздки. Високим попитом на ринках Європи користувалися шовк-сирець з Ірану й Закавказзя, який у великій кількості надходив до Леванту. В турецьких містах шовк-сирець коштував майже на 50 % дорожче, ніж в Ірані²⁹. Щоб мати більший прибуток, львівські купці змушені були розширювати свою торговельну діяльність, їхали вглиб Азії і, уникнувши посередництва турків, виходили безпосередньо на ринки збуту шовку та інших східних товарів, контролювали закупівельні ціни. Тому частина львівських купців переправлялася на малоазіатський берег в Стамбулі або в Галліполі і прямувала до Бурси, Ангурії та інших міст Леванту. Інші, вийшовши з дунайських портів, направлялися до Трапезунда або в Скутарі чи Муданію, звідки везли товари до Бурси, торгували в Смірні, Дамаску, Єрусалимі, а також у містах Єгипту³⁰.

Одним з найбільших центрів виготовлення шовкових, шерстяних та бавовняних тканин, а також шовкового прядива, які користувалися

значним попитом на ринках Любліна, Кракова, Торуня та інших польських міст, була колишня турецька столиця — Бурса³¹. Особливо багато вироблялося там натурального шовку. Його якість була набагато вищою за нахічеванський і ширванський в Ірані³². Крім того, Бурса була значним торговельним центром. Тут починався величезний, довжиною 1800 км шлях на Схід, який вів через міста Ангурію, Амасію, Токат, Сівас, Ерзінджан та Ван до Тебріза³³. Купці проходили його за 2,5—3 місяці^{33а}. Ще один шлях з Бурси вів через Кютах'ю, Карахісар, Акшехір, Кон'ю, Ереглі, Адану, Алеппо та Багдад до Басри на березі Перської затоки. Польський дослідник А. Дзюбинський вважає, що караван купців проходив його за 50 днів³⁴. За нашими підрахунками, лише до Алеппо їм потребувалося 33 дні. Весь же шлях займав понад 2 місяці^{34а}. Це був один з головних напрямків, яким товари з Китаю, Індії та Молуккських островів надходили до міст Леванту. В Алеппо відгалуження цього шляху вело через Дамаск до Єрусалима. Купці проходили його за 21 день^{34б}. На думку А. Дзюбинського, Бурса була кінцевою метою поїздки багатьох львівських купців³⁵. В XVI ст. місто, як вважає С. Ф. Орешкова, збільшило свою торгівлю лише за рахунок розширення торговельних зв'язків із Східною Європою³⁶.

Про торгівлю львівських купців у Бурсі свідчать статті багатьох польсько-турецьких договорів. Про неї ідеться, зокрема, в одному з перших договорів, підписаних одразу ж після завоювання турками Константинополя в 1454 р.³⁷, а також в угодах 1456 р.³⁸, 1489 р., 1519 р., 1525 і 1578 р.³⁹. Тобто, торгівля ця мала постійний характер.

Проте, як свідчать архівні документи, чимало львівських купців не зупинялися в Бурсі, а їхали далі на Схід. Для багатьох з них кінцевою метою поїздки було м. Ангурія (Анкара). За приблизними підрахунками, близько половини львівських купців, що прибували до Стамбула, їхали за товарами або посилали туди своїх факторів. За словами турецького мандрівника Е. Челебі, Ангурія була «центром, де чоловіки і жінки займалися виготовленням тканин з мохеру (шерсті ангорських кіз), які славилися далеко за межами країни⁴⁰. Камлот, мухаїр, а також шовкові та бавовняні вироби ангорських майстрів користувалися великим попитом на ринках Європи і притягували львівських купців. Тривалий час їздили до Ангурії Бернатовичі, Торосовичі, Захновичі, Костовичі та ін. Часто вони наймали і посилали туди інших купців, які від їхнього імені здійснювали торговельні операції.

Так, у 1599 р. М. Бернатович послав до Ангурії свого зятя Г. Томановича, який купував там сукна (камлот, мухаїр), шовкові тканини, інші товари і через Стамбул відправляв їх до Львова. Про постійний характер цієї торгівлі свідчить той факт, що гроші на купівлю товарів, а часто і самі товари Томанович брав у кредит в ангорських лихварів і купців. За кілька місяців він узяв у кредит на ім'я М. Бернатовича 6126 червоних золотих⁴¹.

В серпні 1599 р. М. Бернатович відправив до Ангурії Г. Івашковича, давши йому 20 624 левкові талери і партію товарів. Дещо пізніше він відправив до Стамбула З. Івашковича і свого сина Берната. Георгій Івашкович перебував в Ангурії понад два роки, розраховувався з кредиторами Бернатовичів, брав товари і гроші в кредит і періодично відправляв їх Захаріашу Івашковичу в Стамбул, наймаючи візників або купуючи для цього коней чи мулів. Захаріаш Івашкович одержані товари відправляв до Львова М. Бернатовичу⁴². Продавши їх, той періодично відправляв в Ангурію посланців з товарами і грошима. Так, у 1600 р. в Ангурію було відправлено Т. Аксантовича, з яким Бернатович передав Георгію Івашковичу 24 745 талерів левкових і товарів на суму 2485 талерів левкових⁴³. Протягом 1599—1601 рр. Бернатович відправив в Ангурію грошей і товарів на суму 52 794 талерів левкових⁴⁴. Зв'язок між собою і з Бернатовичем брати Івашковичі здійснювали че-

рез спеціальних гінців-кур'єрів, яких часто наймали з місцевих жителів або яничар. Так, у 1599 р. Георгій Івашкович відправив яничара в Стамбул з листом до Захаріаша, а той послав цього ж посланця у Львів з листом до М. Бернатовича, щоб гроші «додавав на борги свої і на закупку товарів»⁴⁵.

Архівні документи свідчать, що львівські купці через Левант відправлялися на ринки Ірану та Індії. Так, у 1577 р. львівський купець М. Вартикович через Стамбул вирушив до Індії «для шукання живності»⁴⁶. В 1612 р. через Стамбул і Ангурію до Ірану поїхав Х. Давидович⁴⁷. В 1613 р. через Ангурію відправилися в Іран кілька львівських купців, які торгували в Тебрізі й Казвіні⁴⁸. Додому вони поверталися морським шляхом через Трапезунд. У 1641 р. львівський купець Харатезович, виконуючи прохання короля Владислава IV, вирушив через Малу Азію в Хорасан, звідки привіз килими високої якості⁴⁹. Про перебування львівських купців у Леванті свідчить термін «за море», який часто трапляється в архівних документах. Наприклад, у 1590 р. З. Івашкович і Г. Давидович повернулись «із замор'я, з Ангурії»⁵⁰. В 1596—1598 рр. львів'яни Захновичі посилали «за море, за ангурським товаром» фактора П. Глушковича⁵¹.

Важливим центром торгівлі на Сході був Трапезунд, куди львівські купці могли дістатися сухопутним або морським шляхом. В цьому районі добували галун, який використовувався у текстильному виробництві при виготовленні сукна та обробці шкіри⁵². Крім того, високого рівня там досягли виноградарство і виноробство, продукція яких через Білгород надходила до Львова. Підкреслюючи торговельне значення Трапезунда, Ф. Енгельс писав, що в Азіатській Туреччині він був головним центром караванної торгівлі з внутрішньою Азією, з долинами Тигру і Євфрату, з Іраном та іншими районами Сходу⁵³. Важливий шлях вів від Трапезунда через міста Ерзерум, Бітліс, Мосул, Багдад, Басру на південь до Перської затоки, яким перевозилися прянощі та інші індійські й іранські товари⁵⁴. Купці проходили цей шлях за 30 днів⁵⁵. Жвавий рух відбувався в напрямку з Трапезунда до Тебріза та інших міст Ірану, звідки привозили шовк і вироби з нього, а також килими, покривала та інші цінні товари. Шлях на Тебріз, перетинаючи Понтійські гори, ішов через міста Байбурт, Ерзерум, Карс, Єреван, Нахічевань. Купці проходили його за 30—32 дні⁵⁶. 1601 р. ним скористався вірменський купець С. Муратович, який протягом деякого часу жив у Львові і був посланий польським королем Сигізмундом III за перськими килимами в іранське місто Кашан, що славалося високою якістю їх виготовлення⁵⁷. В 1613 р. цим шляхом поверталися з Казвіна Л. Серебкович, О. Хачедурович та ін.⁵⁸. Наведені приклади свідчать про постійне відвідування львівськими купцями міст Близького і Середнього Сходу.

В свою чергу, на ярмарках Львова торгували й левантійські купці. За нашими підрахунками, наприкінці XV ст.—у першій половині XVII ст. в торговельних операціях брало участь близько 150 чол. з Леванту.

Періодично купці з Бурси зустрічалися у Львові. Так, у 1546 р. там торгував А. Фурцес⁵⁹, 1551 р.—Х. Балі⁶⁰, в 1583 р.—Асак і Юрій Греки⁶¹ та ін. Як свідчать архівні матеріали, в XVI ст. у Львові перебували 17 купців з Бурси.

Часто відвідували Львів купці з Ангурії. Відомо, що в середині XVI ст. там торгував А. Цікорос⁶². Наприкінці XVI ст. тривалий час провів у місті К. Карп—грек з Ангурії⁶³. В 1602—1608 рр. до Львова привозив товари вірменин з Ангурії Д. Мойсейович, який добре знав львівських купців⁶⁴. Протягом ряду років у Львові торгували ангурці Х. Хидир, М. Асланович, С. А. Огли і А. Турок⁶⁵. Тривалий час провів у Львові ангурський купець вірменин А. Харатезович⁶⁶. Як свідчать документи, вперше він з'явився у Львові в 1607 р. У 1647 р. він все ще

продовжував там торгувати, продаючи білий камлот та ведучи судові суперечки з боржниками. Разом з ним у середині XVII ст. торгував ангурський купець В. Йозефович⁶⁷.

Бували у Львові й купці з Алеппо. Так, тривалий час там торгував Х. Х. Челебі «з арабської землі» (в 1565 р., 1567 р., 1571 р. й в 1579 р.)⁶⁸. Одночасно з ним у Львові торгував і Х. Х. Далілон⁶⁹. На ярмарках міста можна було зустріти купців з Єрусалима, Дамаска та інших міст Близького Сходу. Так, в 1561 р. там торгував вірменин Акбаба із Сиваса⁷⁰, в 1570 р.— К. Альфон з Єрусалима, І. Махалін і Е. Само з Дамаска, а також євреї і «купці султанські»⁷¹. В 1585 р. в торгових справах у Львові перебував вірменин Йозеф із Сиса⁷², в 1594 р.— вірменин Ареф із Сиса, Сефер з Токата⁷³, Ходжа Урло і Арфані з Кайсері⁷⁴ та купці з інших міст Леванту.

Левантійські купці не обмежувалися торгівлею у Львові. Вони хотіли потрапити на ринки й польських міст. Так, у 1571 р. Х. Х. Челебі торгував у Львові й Любліні⁷⁵. В 1602 р. ангурський купець Х. Хидир зі Львова поїхав до Кракова, звідти через львівського купця З. Івашковича передав «кому треба» до Ангурії гроші і листи⁷⁶.

Численні документи свідчать, що активну участь у львівсько-левантійській торгівлі брали купці островів Східного Середземномор'я. Вони користувалися насамперед морськими шляхами. В другій половині XVI ст. рух на шляхах, які вели в дунайські порти, помітно активізувався. На своїх кораблях левантійці, і насамперед купці островів східного Середземномор'я, привозили велику кількість вина, оливкової олії, шкіри, тканин та інших товарів місцевого виробництва, а також тих, які привозилися зі Сходу в дунайські порти Кілію, Ізмаїл та Рені. Тут вино та інші товари вивантажували на склади, звідки через Кам'янець і Снятин колісним транспортом везли до Львова.

Значним центром львівсько-левантійської торгівлі був Ізмаїл, куди постійно привозили товари з Леванту. Так, наприкінці XVI ст. турецький купець Будах привіз партію вина до Ізмаїла, де продав його львів'янину А. Гаргі⁷⁷. В 1601 р. грек Л. Прагіота з Криту привіз до Ізмаїла 75 куф^{77а} вина, а у 1605 р.— 60 куф мальвазії та іпсиму⁷⁸. В березні 1617 р. грецький купець з Криту К. Вевеллі привіз туди ж чималу партію вина і домовився з візниками Галича про перевезення його до Львова. Галицькі візники мали виставити для цього 40 возів⁷⁹. Вважаючи, що на воза брали по дві куфи вина, купець привіз його на продаж до 80 куф.

У другій половині XVI ст. зросло значення Рені, куди часто привозили вино купці з Хіосу. В 1589 р. 19 купців з цього острова привезли вино в Рені, звідки його через Снятин відправили до Львова. Зокрема, А. Конфортіно віз 166 куф мальвазії, Н. Гулерно — 117, Г. Пачо — 40, А. Рошо — 20 куф⁸⁰. На початку XVII ст. купці з Хіосу так само привозили вино до Львова⁸¹.

До Львова везли різноманітну продукцію купці з Наксосу, Родосу, Корфу⁸² та інших островів Східного Середземномор'я.

Активний рух відбувався на морських шляхах, які вели до Білгорода. Цей порт, розташований в гирлі Дністра і захищений від морських вітрів, був зручною гаванню для кораблів. У зв'язку з активізацією торгівлі через Кілію та Ізмаїл значення Білгорода дещо зменшилося. Однак купці, як про це свідчить указ султана Селіма III, виданий у липні 1571 р. про збирання мита з купців, все-одно поверталися з Леванту через Білгород⁸³. На користь цього говорить також і договір, укладений Мехмедом III із Сигізмундом III у серпні 1598 р., згідно з яким польські купці звільнялися від митних оплат в Білгороді, якщо вони зробили це в Бурсі або Стамбулі⁸⁴. Активно торгували вином у Львові купці із Стамбула. В 1601 р. К. Г. де Кампіс привіз із Стамбула в Кілію (а звідти до Львова) 114 куф мальвазії. У 1605 р. він знову привіз сюди транспорт вина⁸⁵.

З донесення венеціанського представника в Стамбулі М. Барбаріко дожу Венеції видно, що з Кандії стамбульці щорічно одержували від 1000—1200 до 1500 куф вина. З них більша частина (2/3) розвантажувалася в Кілії і на підводах відправлялася до Польщі⁸⁶.

Для успішнішої торгівлі вином та іншою продукцією грецькі купці об'єднувалися в товариства, укладали між собою численні контракти і угоди, спільно будували кораблі або наймали їх для перевезення товарів. Так, у 1577 р. разом торгівлю вином вели А. Баластреро та брати Франциск і Михайло Патрихіси. Спілка мала корабель, патроном (шкіпером) якого був А. Баластреро⁸⁷. У 1584 р. греки Г. Ахеллі, Г. Барбаріко і П. Сиропуло (всі — жителі з Ретімни на о-ві Крит) об'єдналися, купили кілька кораблів і періодично відправляли вино з Криту до Кілії та Рені⁸⁸.

Для ведення торгівлі в значних розмірах купці з Леванту скуповували вино, лимонний сік, оливкову олію, бавовну, шерсть та іншу продукцію на островах Середземного моря, Анатолії та в інших районах Османської імперії і відправляли її до Львова. Так, стамбульські купці Мордохай та Мойше Кожени і Д. Пассіс в 1587 р. відправляли вино до Львова через Кілію⁸⁹. Збираючись везти винну продукцію до Львова, купець Н. Дукарно з о. Хіосу в 1589 р. здійснив дві поїздки в Кандію на Крит і домовився там з місцевими торговцями про спільну поїздку. Разом з ним у Рені на кораблях привезли вино 19 купців з Хіосу, 5 — Криту, 2 — Накосу і 1 купець із Стамбула⁹⁰. В 1603 р. Г. де Кампіс і О. Цанкоропуло з Криту, Махмет-син Ахмата з Ангурії, С. Алмол і Я. Золенкінес із Стамбула разом двома кораблями везли мальвазію та інші товари до Кілії⁹¹.

Торговельний рух на шляхах, які вели до Львова, існував протягом багатьох років, тобто торгівля мала постійний характер. Так, Я. Баптіста де Кампіс з Криту возив до Львова товари протягом 1556—1580 рр., Я. Пачо з Криту — 1560—1588, И. К. Декордова з Криту — протягом 1563—1588 рр. Майже 15 років їздили до Львова торгувати вином та іншими товарами Амброзій з Александрії та Н. Доместіко з Хіосу⁹². 7 років займався торгівлею Маріо з Накосу та М. Садіно з Хіосу⁹³. Протягом 24 років здійснював поїздки М. Каніоло, перебуваючи на службі у кандійського купця Б. Вевеллі⁹⁴. Таким чином, Львів був зв'язаний тісними стосунками з островами Східного Середземномор'я. Дещо активнішу торгівлю зі Львовом вели купці з Криту і Хіосу. Найвищого розвитку вона досягла в другій половині XVI — на початку XVII ст.

Необхідно відзначити, що морськими шляхами могли користуватися і львівські купці. Про це свідчать польсько-турецькі договори. Зокрема, в одному з них від 1489 р. вказувалося, що купці обох сторін можуть «...вільно торгувати Чорним та Білим (Мармуровим) морем і сушею». При цьому їм гарантувалася безпека торгівлі⁹⁵. Про право львівських купців використовувати шляхи свідчать і статті договорів 1563 р., 1577 р., 1590 р., 1607 р. та 1640 р.⁹⁶.

Заключення могутньою Турецькою імперією подібних договорів свідчило про постійний характер торговельних зв'язків, про зацікавленість обох сторін у їх розвитку⁹⁷.

Водночас не слід перебільшувати значення цих договорів для львівських купців. Польських кораблів на Чорному морі не було. Після турецьких завоювань воно перетворилося в «турецьке озеро»⁹⁸. Туреччина не дозволяла плавати там кораблям інших держав, а лише грекам, вірменам та іншим підданам Османської імперії⁹⁹. Львівські купці перевозили свої товари на турецьких кораблях. Так, у 1594 р. морем із Стамбула в Ізмаїл таким чином віз свої товари львівський купець Х. Голубович¹⁰⁰. Вже згадуваний вище С. Муратович, виконуючи прохання польського короля Сигізмунда III, прибув до м. Мангалії на березі Чорного моря поблизу гирла Дунаю, найняв турецький корабель і

1 квітня 1601 р. відправився в Трапезунд. Цією ж дорогою він і повернувся із східними товарами¹⁰¹. Група львівських купців, повертаючись з Ірану в 1613 р., в Трапезунді найняла турецький корабель, яким прибула в один з дунайських портів¹⁰².

Транспортування товарів з Леванту було пов'язане з великими труднощами і небезпекою. Поїздка на Схід займала кілька місяців, інколи навіть більше року. В дорозі купців часто грабували розбійники. Подібні випадки траплялися на Україні, в Молдавії, на дорогах Османської імперії¹⁰³.

На морі кораблі потрапляли в шторми, потерпали від морських піратів¹⁰⁴. Торгівля утруднювалася діями органів влади і чиновників. Митники обкладали купців різними поборами¹⁰⁵. Все це негативно впливало на торгівлю. Купці не були впевнені в збереженні свого майна і життя. Щоб захистити себе від грабінників, вони об'єднувалися і пересувалися караванами під охороною озброєних слуг або приєднувалися до посольств, духовних осіб чи гінців, які також їхали під охороною. Крім безпеки в дорозі, проїзд у складі посольств давав купцям можливість провезти свої товари без митних оплат.

Проаналізувавши основні напрямки шляхів львівсько-levantійської торгівлі наприкінці XV — у середині XVII ст., можна зробити висновок, що вони були важливою складовою ланкою міжнародного шляху, який зв'язував країни Західної Європи з Левантом. Зміни, що відбулися після турецьких завоювань, піднесли торгове значення доріг, які вели через Стамбул на північ до Львова. Наприкінці XVI ст. торговельний рух на них помітно активізувався. Вони відігравали важливу роль у забезпеченні потреб західноєвропейського суспільства східними товарами.

¹ Левантом називають східну частину Середземномор'я: Малу Азію, Сирію, Ліван, Палестину, Єгипет.

^{1a} Сыроечковский В. Е. Гости-сурожане.— М.; Л., 1935.— С. 6.

² Лесников М. П. Пути балтийско-черноморской торговли XIV—XV вв. // Уч. зап. МГПИ им. Ленина.— М., 1969.— Вып. 294.— С. 85; Лесников М. П. Львовское купечество и его торговые связи в XVI в. // Уч. зап. МГПИ им. В. И. Ленина: Проблемы экономического и политического развития стран Европы.— М., 1964.— С. 6.

³ Подградская Е. М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII вв.— Кишинев, 1968.— С. 154—156.

⁴ Орешкова С. Ф. Из истории посреднической торговли в Османской империи в конце XV — начале XVI в. // Товарно-денежные отношения на Ближнем и Среднем Востоке в эпоху средневековья.— М., 1979.— С. 188.

⁵ Чистозвонов А. Н. К вопросу об эволюции итальянской и нидерландской экономики и торговли в условиях европейской «экономической депрессии» XIV—XV вв. // Средние века.— 1977.— Вып. 41.— С. 38.

⁶ Dziubiński A. Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu // Przegląd historyczny.— 1965.— Т. 56.— З. 2.— С. 234—235.

⁷ Бур М. Търговски връзки между Балканите и Средна Европа през XVII—XVIII вв. // Из историята на търговията в Българските земи през XV—XIX в.— София, 1978.— С. 189—229.

⁸ Inalcik H. Bursa and Commerce of the Levant // Journal of the Economic and Social History of the Orient.— P. 2.— Vol. 3.— Leiden, 1960.— S. 141.

^{9a} Фактор (заст.) — посередник, дрібний комісіонер.

⁹ Grzegorzewski J. Dwa fermany z wieku XVII.— Kraków, 1917.— S. 36.

¹⁰ Abrahamowicz Z. Katalog tureckich dokumentów.— Warszawa, 1959.— S. 181 (далі — KTD).

¹¹ Ibid.

¹² ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 396, арк. 132.

^{13—14} ЦДІА України у м. Києві, ф. 39, оп. 1, спр. 9, арк. 121.

¹⁵ Там же, арк. 144—145.

¹⁶ Chagiewiczowa L. Handel średniowiecznego Lwowa.— Lwów, 1925.— S. 38.

¹⁷ Ibid.— S. 41.

¹⁸ Acta grodzkie i ziemskie.— Lwów, 1884.— Т. 10. (далі — AGZ).

¹⁹ Лесников М. П. Пути балтийско-черноморской торговли XIV—XV вв.— С. 82.

²⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 521, арк. 561.

- ²¹ Русов А. А. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII в. и некоторые данные о Днепре.— Киев, 1876.— С. 82—85.
- ²² Кісь Я. П. З історії торговельних зв'язків України в XVI—першій половині XVII ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія.— К., 1982.— Вип. 8.— С. 87.
- ^{22a} Відстань від Львова до Кам'яння (близько 300 км) купці проходили за 10 днів, від Кам'яння до Ясс (105 км) — 4, від Ясс до Ізмаїла (122 км) — 5, від Ісаки до Базарджика (130 км) — 6, від Базарджика до Провадії (15 км) — за 1 день, від Провадії до Айтоса (46 км) — 3, від Айтоса до Адріанополя (90 км) — 4, від Адріанополя до Стамбула (120 км) — за 5—6 днів.
- ²³ Маркс К. Поразка уряду в фінансовому питанні.— Візники.— Ірландія.— Російське питання // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 9.— С. 231.
- ²⁴ Dziubiński A. Op. cit.— S. 233.
- ²⁵ Новичев А. Д. История Турции.— Л., 1963.— Т. 1.— С. 83.
- ²⁶ Натан Ж. История экономического развития Болгарии.— М., 1961.— С. 102.
- ²⁷ Вечева Е. Търговията на Дубровник с Българските земи (XVI—XVII вв).— **София, 1982.— С. 51.**
- ²⁸ Фрейденберг М. М. Дубровник и Османская империя.— М., 1984.— С. 61.
- ²⁹ Байбуртян В. А. Армянская колония Новой Джульфы.— Ереван, 1969.— С. 22—23.
- ³⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 258, арк. 29.
- ³¹ Сырку П. А. Описание Турецкой империи, составленное русским, бывшим в плену у турок в XVII в.— СПб., 1890.— С. 78.
- ³² Новичев А. Д. Указ. соч.— С. 143.
- ³³ Dziubiński A. Op. cit.— S. 243.
- ^{33a} За свідченнями паломників, відстань від Бурси до Амасії купці проходили за 22 дні, від Амасії до Токата — 8, від Токата до Сіваса — за 4 дні, решту шляху — від Сіваса до Тебриза — приблизно за 26 днів (Православний палестинський збірник.— Т. 11.— С. 2 (далі — ППС)).
- ³⁴ Dziubiński A. Op. cit.— S. 243.
- ^{34a} Відстань від Бурси до Кютах'ї купці проходили за 4 дні, від Кютах'ї до Карахісара — за 2, від Карахісара до Акшехіра — 2, від Акшехіра до Кон'ї — 3, від Кон'ї до Ереґлі — 2, від Ереґлі до Адани — за 10 днів.
- ^{34b} Шлях від Алеппо до Хами купці проходили за 3 дні, від Хами до Хомса — 2, від Хомса до Каро — 1, від Каро до Дамаска — 2, від Дамаска до Рамлі — 9, від Рамлі до Гази — 2, від Гази до Єрусалима — за 2 дні (ППС.— Т. 11.— Вип. 3.— С. 11—13).
- ³⁵ Dziubiński A. Op. cit.— S. 241.
- ³⁶ Орешкова С. Ф. Указ. стаття.— С. 191.
- ³⁷ Grzegorzewski J. Op. cit.— S. 36.
- ³⁸ КТД.— С. 22, 203.
- ³⁹ Czacki T. O handlu Polski z Porta Ottomańska // Dzieła.— Poznań, 1845.— Т. III.— 567 S.; Подградская Е. М. Указ. соч.— С. 151.
- ⁴⁰ Новичев А. Д. Указ. соч.— С. 143.
- ⁴¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 517, арк. 940.
- ⁴² Там же, арк. 397.
- ⁴³ Там же, арк. 397—398.
- ⁴⁴ Там же, арк. 931.
- ⁴⁵ Там же, арк. 940.
- ⁴⁶ Там же, спр. 515, арк. 377.
- ⁴⁷ Там же, спр. 520, арк. 809.
- ⁴⁸ Там же, спр. 258, арк. 27—29.
- ⁴⁹ Zakrewska-Dubasowa M. Historia Armenii.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977.— S. 150.
- ⁵⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 389, арк. 773.
- ⁵¹ Там же, спр. 516, арк. 602, 607.
- ⁵² Kutzbeba S. Handel Polski ze Wschodem // Przegląd Polski.— 1903.— Т. 150.— S. 49.
- ⁵³ Див.: Енгельс Ф. Дейсно спірний пункт у Туреччині // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 9.— С. 12.
- ⁵⁴ Орешкова С. Ф. Указ. стаття.— С. 192.
- ⁵⁵ Dziubiński A. Op. cit.— S. 243.
- ⁵⁶ Карпов С. П. Трапезундская империя и западноевропейские государства в XIII—XV вв.— М., 1981.— С. 22.
- ⁵⁷ Mańkowski T. Wyprawa po kobierce do Persji w roku 1601 // Rocznik orientaliczny.— Kraków, 1953.— Т. XVII (1951—52).— S. 196.
- ⁵⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 258, арк. 29.
- ⁵⁹ Там же, спр. 11, арк. 385.
- ⁶⁰ Там же, арк. 1134.
- ⁶¹ Там же, спр. 21, арк. 588.
- ⁶² Там же, спр. 11, арк. 1134.
- ⁶³ Там же, спр. 516, арк. 100.
- ⁶⁴ Там же, спр. 517, арк. 180; спр. 521, арк. 132.
- ⁶⁵ Там же, спр. 517, арк. 941; спр. 519, арк. 253.

- ⁶⁶ Там же, спр. 519, арк. 253; спр. 402, арк. 1026.
⁶⁷ Там же, спр. 519, арк. 253; спр. 402, арк. 1026.
⁶⁸ Там же, спр. 514, арк. 560.
⁶⁹ Там же, спр. 15, арк. 609; спр. 514, арк. 86.
⁷⁰ Там же, спр. 514, арк. 16.
⁷¹ Там же, спр. 15, арк. 182.
⁷² Там же, спр. 246, арк. 1535.
⁷³ Там же, спр. 247, арк. 643.
⁷⁴ Там же, арк. 643; спр. 251, арк. 137.
⁷⁵ Там же, спр. 15, арк. 609.
⁷⁶ Там же, спр. 519, арк. 253.
⁷⁷ ЦДІА України у м. Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 251, арк. 980.
^{77^a} Куфа — бочка.
⁷⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 388, арк. 1022; спр. 389, арк. 1951.
⁷⁹ Там же, спр. 394, арк. 413.
⁸⁰ Там же, спр. 21, арк. 137.
⁸¹ Там же, спр. 398, арк. 1862; спр. 399, арк. 1247.
⁸² Там же, спр. 15, арк. 799; спр. 250, арк. 897; KTD.— S. 122.
⁸³ KTD.— S. 138, 203.
⁸⁴ D z i u b i Ń s k i A. Op. cit.— S. 239.
⁸⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 389, арк. 195; спр. 522, арк. 32.
⁸⁶ Подградская Е. М. Указ. статья.— С. 156.
⁸⁷ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 544, арк. 685.
⁸⁸ Там же, спр. 247, арк. 1372; спр. 248, арк. 33.
⁸⁹ Там же, арк. 1151—1152.
⁹⁰ Там же, спр. 20, арк. 681.
⁹¹ Там же, ф. 9, оп. 1, спр. 356, арк. 583.
⁹² Там же, ф. 52, оп. 2, спр. 21, арк. 318.
⁹³ Там же, спр. 20, арк. 681.
⁹⁴ Там же, спр. 32, арк. 797.
⁹⁵ G r z e g o r z e w s k i J. Op. cit.— S. 12.
⁹⁶ S z a s k i T. Op. cit.— S. 339.
⁹⁷ Тушин Ю. П. Русское мореплавание на Каспийском, Азовском и Черном морях.— М., 1978.— С. 75.
⁹⁸ Сванидзе М. Х. Грузия, страны Причерноморья и Восточной Европы в I пол. XVII в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв.— М., 1979.— С. 241.
⁹⁹ Енгельс Ф. Турецкие питання // Маркс Е., Енгельс Ф. Твори.— Т. 9.— С. 25.
¹⁰⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 516, арк. 85, 453.
¹⁰¹ M a j k o w s k i T. Op. cit.— S. 196.
¹⁰² ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 258, арк. 29.
¹⁰³ Там же, спр. 396, арк. 640; спр. 516, арк. 782.
¹⁰⁴ Там же, ф. 9, оп. 1, спр. 356, арк. 583.
¹⁰⁵ Верзилов А. Очерки торговли Южной Руси с 1480—1569 г.— Чернигов, 1898.— С. 15.